LENGYEL ANDRÁS

Kafka vonzásában

NÉMETH ANDOR ÉRDEKLŐDÉSÉNEK EGYIK IRÁNYÁRÓL

1.

Közismert, hogy az első magyar könyvet Franz Kafkáról Németh Andor írta. Igaz, ez az 1947-ben megjelent, *Kafka ou le mystère juif* című könyv látszólag egyáltalán nem magyar könyv – ahogy Tverdota György hangsúlyozza is: franciául jelent meg Franciaországban, s bár fordítás, eredetije sem magyarul íródott. S kétségtelen: Németh Andor Franciaországban élt, amikor írta, könyve kézirata német nyelvű, s – ez különösen fontos mozzanat – saját problémáira választ keresve, egy németül író prágai zsidó író életművét elemezve, a „zsidó titok"-ra volt kíváncsi. Azaz, a Kafka-könyv nemcsak a nem magyar kultúra közegében mozog, nemcsak a nem magyar kultúrához köti szinte minden, de – paradox módon – éppen „magyar" volta látszik kérdésesnek. Magát a könyvet, valljuk be, egyszerűbb is lenne a francia, a német vagy a zsidó irodalomba besorolni, mint a magyarba, amelybe – magyarul máig nem létezvén – igazában soha nem is került bele. Ám a dolog mégsem ilyen egyszerű. Azt, hogy a könyv identitása meglehetősen sokrétű, nem lehet tagadni, s magam sem tagadom. Németh Andor személye azonban nemcsak valamiféle bibliográfiai hungarikumfölfogás értelmében kapcsolja a könyvet a magyar kultúrába, hanem – Németh élettörténetéből, intellektuális fejlődése természetéből fakadóan – szociokulturális értelemben is. Németh Andor élettörténete ugyanis, mint más írásaimban már próbáltam jelezni, úgy része a zsidóság egyetemes történetének, hogy közben a magyarba is kiszakíthatatlanul beletartozik. Személyes identitásában, érzület- és gondolatvilágában szinte szétválaszthatatlan a magyar, a zsidó, a francia és a német kultúra jelenléte, miközben elsősorban mindig is *magyar író* volt. A magyar volt *írói* anyanyelve. S a Kafka-könyv genézisében ez a bonyolult identitásalakzat minden egyéb, művekben megnyilatkozó önartikulációjánál jobban és tisztábban dokumentálódik.

Kiderül belőle egyebek közt az is, hogy a Kafka-könyvhöz vezető út döntő szakasza, bár maga a mű Franciaországban készült el, a magyar kultúra keretei közt bontakozott ki.

2.

Németh Andorról írott nekrológjában Fejtő Ferenc azt írta Némethről, hogy – idézem – „[é]n azt hiszem, kortársai közt legközelebb Franz Kafka állt hozzá" (Fejtő, Látóhatár, 1954. 3. sz. 163.). A jóbarát Artur Koestler pedig, nagyjából ugyanakkor, de még Németh életében (1952), azt tartotta leszögezendőnek: „Németh egy kicsit olyan, mint valami magyar Kafka" (Koestler: *A láthatatlan írás*. Ford. Makovecz Benjámin. Bp. 1997. 188.). Úgy

gondolom, mindkét tanúvallomás olyan, amelyet érdemes komolyan venni: valami nagyon lényeges összefüggés mondódik ki bennük. Az alkati és beállítódás beli rokonság ellenére természetesen Németh Andor Kafka-érdeklődésének mégis megvan a maga külön története. Némethnek rá kellett találnia a Kafka-életműre, föl kellett fedeznie s meg kellett „értenie" azt. S ez a fokozatosan elmélyülő „találkozás", egyes állomásai és fázisai révén, önmagában is messzemenően érdekes és tanulságos, túlmutat Németh személyes élettörténetén, s a recepciónak egyik fontos vonulatát alkotja.

Az 1920-as évek elején, még Kafka életében (s jóval átütő nemzetközi sikerei előtt) Bécsben került Németh elé az első Kafka-novella. A véletlenszerű olvasói rátalálás történetét az *Emlékiratok*-ból ismerjük. Némethnek ebből a visszatekintő írásából kiderül, hogy 1920-ban, vagy 21-ben, Guttmann Emmivel kötött rövid életű („háromhetes") házasságának fölbomlásakor, egy kávéházban vette kezébe az első olyan folyóiratszámot, amelyben Kafka-novella is volt. „Első este e néhány hetes házasság után meglehetősen el voltam szontyolódva" – írta erről Németh. „Beültem a *Burg Kafé*ba, elkértem a legújabb *Neue Rundschau*-t, és elolvastam benne egy novellát, amit valami Franz Kafka írt. Akkor még nem gondoltam, milyen sok bajom lesz vele" (Németh: *A szélén behajtva*. Bp. 1973. 608.). Hogy hogyan hatott rá ez az első olvasmányélmény, nem tudjuk, az *Emlékiratok* erről nem szól, s a Bécsi Magyar Ujság, amelynek akkoriban Németh gyakran publikáló belső munkatársa volt, sem közölt tőle semmit Kafkáról. Németh élte az újságírásba kényszerülő emigráns író életet. A véletlen úgy hozta, hogy utóbb rövid ideig egy városban is éltek: 1923-ban, bár nyilván nem találkoztak, sőt Kafka még Németh létezéséről sem tudott, mindketten Berlinben éltek – Németh akkor a Bécsi Magyar Ujság berlini tudósítója volt. Hogy a két életútnak ez a véletlenszerű párhuzamossága, amelyről Némethnek már lehetett valami tudomása, miképpen tudatosult benne, rekonstruálhatatlan. Csak sejthető, hogy mint nagy olvasó, ezt-azt már ekkoriban is tudott nagy „prágai" írótársáról. Nyomtatásban megjelent írásaiban azonban legjobb tudomásom szerint változatlanul nem írta le Kafka nevét, jóllehet ekkoriban nemcsak a hírneves Proustról, de – magyarul alighanem elsőként – a jóval kevésbé közismert Gottfried Bennről vagy a filozófus Ernst Blochról is nagy empátiával, elismerőleg cikkezett. Érdekes, de még szintén véletlenszerű mozzanat, hogy amikor 1924-ben, egy Bécs melletti szanatóriumban, Kafka meghalt, már Németh is újra Bécsben élt. A bécsi emigráns talán ekkor, a halálesetről beszámoló német nyelvű lapok híradásait olvasva, figyelhetett föl igazán Kafkára.

Ismeretes, Kafka igazi hírneve a nemzetközi irodalmi életben csak halála, azaz 1924 után bontakozott ki – fontos műveinek sora is csak a hagyatékból, posztumusz jelent meg. Hogy ez a kollektív fáziskésés-e az oka, vagy valami más, személyesebb és esetlegesebb mozzanat, nem dönthető el, de tény: a húszas évek második fele Németh Andor Kafka-érdeklődésének még mindig csak rejtőzködő s lassan akkumulálódó periódusa. Levelezésének teljes körű összegyűjtése és publikálása előtt jószerével semmi érdemit nem mondhatunk e folyamatról. Érdeklődése, Kafka életművével való érdemi foglalkozása, jelen tudásunk szerint, csak a harmincas évek elejétől, már budapesti életszakaszában fogható meg. Az emigrációból hazatérő, „itthon" azonban helyét nem igen lelő, örökké „várakozó", a világkultúrával csak a könyvek és folyóiratok révén kapcsolatot tartó író az, aki rájön Kafkának a számára való jelentőségére, s aki kihívást és ösztönzést talál benne.

A döntő mozzanatot, sajnos, megint csak az *Emlékiratok* kronológiailag cseppfolyós leírásából ismerjük. Németh, analízisbe kerülésének történetét elbeszélve, elmondja, hogy „egy Vilmos császár uti könyvkereskedésben felfedeztem Kafka posztumusz regényeit. Ezek, különösen a *Schloss,* egészen megbűvöltek. Ugyanígy volt velük Attila is, akinek odaadtam a *Schloss*-t, őrá is döntő módon hatott, amint az későbbi versein érezhető. [...] Na mármost, Attila jelentette nekem, hogy az *Imago* nevű pszichoanalitikus folyóiratban megjelent egy közlemény Kafkáról. Az orvosának megvan ez a szám, menjek fel hozzá, és kérjem el tőle. Erre én meglátogattam Attila kezelőorvosát, Rapaport Samut" *(A szélén behajtva*. Bp. 1973. 649.) – s ebből a fölmenetelből bontakozott ki Németh pszichoanalitikai kezelése (ami egyébként nem hozta meg a kívánt eredményt). Az elbeszélt történet főszála, az analízis elkezdésének története szempontunkból most másodlagos jelentőségű, az igazán érdekes a két Kafka-adalék: a posztumusz regények és az Imago Kafka-értelmezésének említése. A kérdés azonban az: mikor történhetett mindez? Rába György, aki elsőként ismerte föl az *Emlékiratok* e helyének irodalomtörténeti fontosságát, forrásértékét, 1931-re datálja az elbeszélteket (Rába György: *József Attila és Franz Kafka*. Nagyvilág, 1980. 11. sz. 1707.). S kétségtelen, több minden e datálás mellett szól: József Attila 1931-ben csakugyan Rapaport Samu páciense volt, az Imago 1931. évi 1. száma közölte Hellmuth Kaiser Németh emlegette tanulmányát *(Franz Kafkas Inferno. Eine psychoanalytische Deutung seiner Strafphantasie,* p. 41–103.), s 1931 végén, 1932 elején József Attilánál volt kölcsön Rapaport doktor egyik Imago-példánya – 1932. február 26-i levelében legalábbis azt kérte, hogy Hódmezővásárhelyről küldjék föl neki ott maradt könyveit, így a Rapaporttól kölcsönkapott Imagót is (Miklós Tamás: *Kedveseim! József Attila kiadatlan leveleiből*. Kritika, 1987. 8. sz. 6., vö. Lengyel András: *A modernitás antinómiái. József Attila-tanulmányok*. Bp. 1996. 77.). Nagy a valószínűsége tehát, hogy Kaiser Kafka-tanulmányának „képbe" kerülése, amelyre Németh még évtizedekkel később is emlékezett, csakugyan 1931-ben, vagy – ami valószínűbb – 1932 elején (az Imago Hódmezővásárhelyről való visszakerülése után) történt. Azaz, Németh Andort ekkor már foglalkoztatta a Kafka-probléma, méghozzá olyannyira, hogy még az életmű pszichoanalitikai interpretációja is érdekelte. A posztumusz regények megismerésének s megvásárlásának időpontja azonban már lényegesen bizonytalanabb. Rába György is fölhívja a figyelmet arra, hogy *A per* 1925-ben, *A kastély* pedig 1926-ban már önállóan megjelent (Rába 1980, 1707.), Németh Andor tehát már akár a húszas évek közepén is ismerhette ezeket. Ugyanakkor elgondolkodtató az, hogy Németh az *Emlékiratok*ban arról ír, a regényeket egyszerre „fedezte föl" a Vilmos császár úti könyvkereskedésben. Márpedig a *Gesammelte Schriften,* az összegyűjtött írások négy kötete a berlini Schocken Verlag kiadásában 1935-ben jelent meg, s okkal föltételezhető, hogy ez a sorozat bukkanhatott föl a pesti könyvkerekedésben, s ezt vásárolhatta meg Németh. Ha valóban így van, s az *Emlékiratok* csakugyan az 1935-ös sorozat megvásárlására utal, akkor nagy a valószínűsége annak, hogy az *Emlékiratok* előbbiekben idézett helye több, különböző idejű Kafka-emléket von össze egyetlen emlékképbe.

Ez azonban nem hatálytalanítja az Imago Kafka-közleményéből levonható következtetéseket, azt tudniillik, hogy 1931–32 körül Németh Andor már jelentékeny tájékozottsággal bírt, ha még egy nagyon speciális módszerű Kafka-értelmezés is érdekelte.

3.

Egy valami teljességgel bizonyos: 1932 végén Németh Andor már nyomtatásban is szólt Kafkáról. Írása, amely a Nyugat 1932. évi 23. számában jelent meg, s eredetileg előadásként hangzott el az egyik „Nyugat-konferencia" keretében, nemcsak konkrét szövegismeretről árulkodik, de már érzékelteti Kafka irodalmi jelentőségét is. Ennek az *Uj irányok a világirodalomban* című előadásnak Kafka már kétségkívül az egyik, meg is nevezett paradigmatikus író-szereplője. Az úgynevezett *„mágikus" realitás*ról szólva, szembeállítva Alfred Döblin kísérleteivel, Németh így írt Kafkáról: „Ezzel szemben [ti. Döblin regényeivel szemben] egészen zárt és hiteles világ Kafkáé, noha allegorikusan is értelmezhető. A magánhivatalnok, aki egy napon arra ébred, hogy százlábú lett belőle, utálatos, otromba féreg, aki azon tűnődik, hogyan titkolja el szégyenét családja előtt, akinek első gondolata mégis az, hogy bemegy az irodába, akármilyen ronda, hiszen nem a szépségéért fizetik, aki aztán a szoba falain mászkál, hulladékokból él és elpusztul: a családjától kihasznált és megvetett kishivatalnok allegorikus ábrája, ki egyszer fellázad, letesz illúzióiról és vállalja magát, – de értelmezésétől függetlenül önmagáért való, saját atmoszférájú alakulat, mint a *Process* is, annak a pernek a története, amelyet megtalálhatatlan instanciák indítanak meg, amelyek külvárosi házak padlására idézik a vádlottat s egy egész életen át nyugtalanítják, míg a kivégzésére sor kerül" (Nyugat, 1932. 23. sz.). Ebben a történet-elmondásban nemcsak két konkrét Kafka-mű ismerete dokumentálódik (mindkettő alapmű, az egyik a nevezetes „Process" vagyis *A per*), de szövegkörnyezetében az is nyilvánvalóvá lesz, hogy Némethnél Kafka az új művészet paradigmatikus megnyilvánulása. Arra példa, hogy ez az új „művészet intelligens. Új kontúrokat teremt s visszavonul az exisztenciához jutott képek mögé, nem úgy, mint a régi író, aki sokszor jobb hite ellenére a külső valószínűség kedvéért álomnak, vagy képzeletnek állította be a dolgok valószínűtlen kapcsolásait. Az új író nem keres mentséget képzemény-szülöttei számára. De ez a realitás mégsem azonosítható minden további nélkül a külső világ több irányból meghatározott s ezért nehezebb szövésű látszat-realitásaival. Azaz: a képek irrealitása csak a mű keretein belül érvényes és ott is csak mint »mágikus« realitás" (Nyugat, 1932. 23. sz.).

Vagyis, állapítsuk mindjárt meg: az első nyomtatott Kafka-említés mindjárt egy irodalomértelmezési fölismerés részeként, bizonyítóanyagaként jelenik meg. Jóval több tehát, mint egy véletlenszerű olvasmányélmény „fölmondása", vagy mint műveltségfitogtatás.

Ismereteinket gazdagítja, hogy Látóhatár-beli nekrológjában Fejtő Ferenc fölidézi egyik, tárgykörünkbe vágó emlékét, s ezt az emléket 1933-ra datálja. „Emlékszem – írta nekrológjában Fejtő –, egy este – 1933-ban – József Attila egy különös történettel állított be hozzám, amelyet – mondotta – egy barátjától hallott. A történetben, amely nagyon felizgatta képzeletét, egy pörről volt szó, amelyben a vádlott kézzel-lábbal hadakozik, hogy megtudja, mivel vádolják, ám hasztalanul. Az eljárás ellene, tőle függetlenül folyik, valami végzetes gépies törvényszerűséggel. Nyilván nem is valamilyen pontosan megfogalmazható vétségért, hanem egy »eredendő« bűnért vonják felelősségre. A történetet, Kafka azóta világhírűvé vált Pörének meséjét Németh Andor mondotta el József Attilának, akiben [ez] mély nyomot hagyott" (Fejtő, Látóhatár, 1954. 3. sz. 163.). Fejtő szavait nincs ok kétségbe vonni, alig tíz évvel az események után rögzítette, legföljebb az időpont lehet téves, ám még ez sem bizonyos: lehetséges, hogy csakugyan 1933-ban történt, amit a nekrológ elmond. Ez pedig, ha elfogadjuk, egyszerre erősíti meg eddigi tudásunkat *(A per* József

Attilára gyakorolt – s Németh Andortól induló – hatását már Rába György valószínűsítette, jóllehet a nekrológot nem is ismerte), s teszi nyilvánvalóvá, hogy Németh már a négykötetes összegyűjtött írások megjelenése (1935) előtt is sok mindent ismert a Kafka-életműből. Azaz, tájékozottsága *más,* időben korábbi forrásokból is táplálkozott.

Nincs rá közvetlen bizonyítékunk, de valószínű, hogy az erősen franciás tájékozottságú Németh Andor egyebek közt a francia Kafka-recepcióból is nyert ösztönzéseket. Tudjuk ugyanis, hogy „külföldön [értsd: nem német nyelvterületen] először Franciaországban, 1933-ban jelenik meg Kafka műveinek első, viszonylag teljes fordítása, ezt hamarosan olasz és norvég kiadás követi. 1936-ban lengyelül, 1937-ben angolul, 1939-ben spanyolul, 1945-ben svédül és dánul adják ki". „Az 1933-as francia kiadás messzemenő szemléletbeli, filozófiai, kulturtörténeti következményekkel járt: a francia egzisztencializmus ősének, szellemi ihletőjének tekintette Kafkát" (Kajtár Mária jegyzete, in: Franz Kafka: *A per*. Ford. Szabó Ede. A kötetet szerk., a mű szövegét sajtó alá rend. és a jegyzeteket összeáll. Kajtár Mária. Bp. 1995, 125.). Márpedig, mint látni fogjuk, Kafka és az egzisztencializmus „egybelátása", összekapcsolása nagyon is jellegzetes eleme lesz Németh Andor Kafka-fölfogásának. Egyáltalán nem lenne tehát meglepő, ha egyszer igazolást nyerne, hogy az 1933-i francia Kafka-kiadás francia folyóirat-recepciójának egynémely darabját Németh már egyidejűleg ismerte, sőt ösztönzést nyert belőle.

4.

Annyi így is, úgy is bizonyos: a harmincas évek közepén Németh Andor orientációjában Kafkának már meghatározó szerepe volt. Ez szépen kiderül a *Zsidó írók* című, Németh Andor fordította és szerkesztette, 1935-ben megjelent antológiából, amelynek összeállítására Horváth Zoltán, a Tabor kiadó vezetője kérte föl. Ez az antológia, mint egy másik írásomban már bemutattam, bár alig ismert, a Németh-életmű fontos darabja (vö. Lengyel András: *A „zsidóság családi hagyománya" és Németh Andor,* kézirat). Benne nem pusztán egy alkalmi irodalmi – pénzkereső – feladat teljesítése érhető tetten: Németh itt, mások írásain keresztül, saját identitását fogalmazza újra – a releváns zsidó irodalom áttekintésével és prezentálásával. S ebben az antológiában Kafkának meghatározó szerep jut. A tizennyolc elbeszélést közreadó kötetben Kafka egyike annak a két szerzőnek, aki – az egy-egy írással szereplő többi író közül magasan kiemelkedve – két prabolával is jelen van a válogatásban, s a kötet kimondott, kimondatlan „üzenetének" legfőbb hordozója éppen ez a két írás. Figyelemre méltó, hogy ezen antológia számára Németh nemcsak lefordította *A törvény előtt* és az *Ítélet* című Kafka-írásokat, de arra is súlyt helyezett, hogy elnyerje ehhez a magyar fordítások jogait birtokló Klopstock Róbert engedélyét is. (Ez a tény, egyedül itt a kötetben, külön is föl van tüntetve, az antológia más szerzők esetében nem bíbelődik szerzői-fordítói jogok regisztrálásával.) Az igazán fontos mozzanat mégsem ez, ennél fontosabb, hogy a szerkesztői *Utószó* leszögezi: „Csak olyan elbeszéléseket vettünk fel ebbe a gyűjteménybe, amelyek szemléletükben, hangulatukban vagy meseszövésükben különösképpen jellegzetesek arra a fogalmilag meghatározhatatlan, de kétségkívül egészen sajátos szellemiségre, amely a zsidósággal egyet jelent" (317). Azaz, Németh számára Kafka nemcsak nagy író, de a zsidó szellemiség egyik reprezentánsa is. Az írói nagyság és e szellemiség reprezentatív megjelenítése, persze, nem választható szét, nem állít-

ható egymással szembe. De így is bizonyos, Kafkában nemcsak irodalmi értéke, de zsidósága is becses elem Németh számára. S ez a zsidó szellemiséget újrafogalmazó, reprezentatív szerep a Kafkáról írott *Utószó*-beli rövid jellemzésben explicite is kimondódik: „A második részt Franz Kafka, az újkor legnagyobb zsidó misztikusának parabolái vezetik be. Kafka minden írásában, minden mondatában újra formulázza – immár minden teológiai fogalmazástól mentesen – a zsidó lélek állandóan visszatérő problémáját, a törvény és az üdv megoldhatatlan ellentmondását, a specifikusan zsidó szorongást" (318.).

Németh Andor Kafka-fölfogásának egyik pillére tehát már ekkor, 1935-ben készen állt, s ez a pillér, tudható, a későbbi Kafka-könyvnek is kiiktathatatlan tartóoszlopa maradt.

Fölfogásának másik pillére nem sokkal később, 1936 őszén már szintén állt. A Kőhalmi Béla szerkesztette nevezetes gyűjteményben, *Az új könyvek könyve* (1937) című kötetben ő is vallott olvasmányairól. Ebben, élete és olvasmányai látszólagos feszültségéről szólva, megpendít egy gondolatmenetet, amelynek végén néhány, számára fontos nevet is megemlít. Olvasmányaim révén, írja, „külső életem látszólagos mozdulatlansága és mereven ismétlődő reflexei ellenére, valahogy úgy érzem magamat, mint az utazó, aki a valóságos élet kulisszái között örökké a tengereket járja, bódító fűszerillatú szigeteken köt ki, sarki éjszakákat telel át és így tovább. Nem egyes könyvekről van itt szó, hanem területekről, szigettengerekről és kontinensekről, a művek kommunikálnak egymással, néha mélyen behatolnak az ismeretlenbe. Van-e például izgatóbb, mint töredékeket olvasni és kiegészíteni, amit a vizionálónak nem maradt ideje elmondani? *Van egy világ például – az exisztenciális titok világa –, mely egyformán megközelíthető Kafka, Heidegger, Proust vagy Bloch felől. Erről többet is tudnék mondani, de itt nincs rá hely" (Az új könyvek könyve*. Szerk. Kőhalmi Béla. Bp. 1937. 245.).

E vallomás, mondjuk ki mindjárt, több szempontból is érdekes, sőt figyelemre méltó. Már az említett nevek is fölkelthetik figyelmüket, hiszen ezek külön-külön is, együtt is újdonságot jelentenek a magyar recepcióban. 1936 őszén, amikor vallomását Németh papírra vetette, egyik „név" sem volt még a magyar közműveltség szerves része – magyar nyelvterületen kevesen ismerték, még kevesebben olvasták őket. A nevek ilyen összekapcsolása pedig nemcsak az egyéni tájékozottság és ízlés dokumentumaként érdemli meg a számontartást: összekapcsolásuk igazi gondolkodástörténeti *truváj,* izgalmas megértéskísérlet jele. S ha figyelembe vesszük, hogy ez a nevekkel jelzett kombináció, mint ki is mondódik, az „exisztenciális titok" megértésének kísérletéről árulkodik, nyilvánvalóvá válik, hogy itt Németh – széleskörű, nagy tájékozottsága birtokában problémaérzékenységétől vezérelve – a világnak, az emberi létezésnek egy olyan megértéskísérletét villantja föl, amelyik mind az alapprobléma, mind az egyes alkotók interpretálása során termékeny eljárásnak ígérkezik. Ha pedig arra is fölfigyelünk, hogy az idézett gondolatmenet összekapcsolja az egymással kommunikáló s így az ismeretlenbe is behatoló művek összjátékát az „exisztenciális titok" megfejtésével, akkor észre kell vennünk: itt az „exisztenciális titok" művek egymás közti kommunikációja révén bekövetkező megértéskísérlete érhető tetten. Ez pedig teljes mértékben összhangban állott a kortárs filozófia legmodernebb, legfrissebb, már egy nagy fordulatot is magában rejtő fejleményeivel: egyidejű volt velük.

Szempontunkból, persze, most mindebből elsősorban az látszik kiemelendőnek, hogy Kafka neve és életműve Németh horizontján olyanok törekvéseivel kapcsolódik össze, mint pl. az akkoriban még egzisztencialistaként olvasott Heidegger, vagy a marxizmust és

a zsidó misztikát sajátosan ötvöző Ernst Bloch – azaz: a „zsidó" Kafka Némethnél kapott egy nagyon határozott egzisztenciálfilozófiai dimenziót. Másképpen fogalmazva: Kafka interpretációjában a zsidó misztika és az egzisztencializmus, mint lehetséges interpretatív mozzanat, összekapcsolódott, egymást kiegészítő és erősítő nézőponttá lett.

Rába György – meg nem nevezett forrás alapján – úgy tudja, hogy Németh Andor három évvel József Attila halála után, azaz 1940-ben kezdett hozzá Kafka-könyve megírásához (Rába 1980.). Valószínűleg igaza van, a Kafka-könyv előszavában maga Németh is 1940-i kezdésről beszél. Ami mindenképpen bizonyos, a könyv írására már Franciaországban, emigrációban került sor. Nem egyértelmű azonban, hogy már Párizsban, a Franciaország elleni német támadás előtt hozzákezdett-e, avagy csak „vidéken", Cassis-sur-Merben, ahová a háború elől elhúzódott. A könyv készültét adatolni egyelőre először csak 1941 végéről, a vidékre húzódott Németh leveleiből tudjuk. Az első, s mindjárt lényeges információk a Fejtő Ferenchez írott, 1941. november 4-i levelében találhatók. Ebben, a könyvre vonatkozóan, a következők olvashatók: „Kafka-könyvem szépen halad, ezzel szemben most olvasok egy tárcát a Neue Zürcher Zeitungban egy svájci esszéista Kafka-könyvéről, ki legnagyobb megdöbbenésemre, ugyanolyan szempontok szerint és ugyanolyan módszerrel foglalkozik Kafkával, ahogy én csinálom. Egyenesen mulatságos. Például a bevezetésben azt írja: »Nem elégszem meg azzal, hogy nagyjából értelmezzem a regényeit, a kis részletek megmagyarázása sokkal érdekesebb.« Ugyanezt írtam, majdnem szó szerint. Ő is az exisztenciális filozófia fogalmaival magyarázza Kafkát, én is. Ő is megcsinálta a regények exegézisét. Mondhatnám, hogy okos fiú vagyok, mert ha más is így oldja meg a kérdést, akkor valószínű, hogy fején találtam a szöget. De mégis bosszantó, vagy talán nem is. Mert lehet, hogy az ő könyve unalmas, én pedig igyekszem érdekessé tenni az enyémet. A beszámoló például szemére veti a svájcinak, hogy Kafka zsidóságát nem veszi eléggé figyelembe. Én megértem szegény szerzőt, nem akarta ezt a kényes dolgot bolygatni. Én viszont centrális fontosságúnak tartom, s úgy is kezelem." (A levél a címzett tulajdonában van, xeroxmásolatát Agárdi Péternek köszönöm.) E levél alapján bizonyos, hogy Németh ekkor már egy ideje módszeresen dolgozott a könyvön („szépen halad"), s koncepciója, nézőpontja és feldolgozási módszere már, legalább fő vonásaiban, kialakult. Az is figyelemre méltó, hogy a háborús viszonyok ellenére még svájci irodalomhoz is hozzájutott. Nem derül viszont ki, hogy mi volt az a szövegforrás s dokumentáció, ami rendelkezésére állt, amiből dolgozhatott. Csak föltételezhető, hogy emigrációjában is birtokában volt az összegyűjtött írások négykötetes, 1935-i editiója, amely az életmű javát már tartalmazta, s – Franciaországban élvén – keze ügyében lehetett a francia Kafka-irodalom java is.

Egy héttel később, 1941. november 11-én, volt kiadójának, szerzőtársának és barátjának, az akkor még Pesten élő Horváth Zoltánnak írt a készülő könyvről. Levelében mindenféle aktuális terveiről, pl. egyik könyve spanyol kiadásáról, fordítói szándékairól számolt be Horváthnak, s mintegy a gondolatmenet zárásaként említi meg a Kafka-könyvet: „Végül Kafka-könyvemet is szeretném elhelyezni, magyarul is. Ha megvan még a Tabor [ez a kiadó adta ki a Németh készítette *Zsidó írók* című antológiát is!], nekik nagyon alkalmas volna. Kafka iránt egyre nagyobb az érdeklődés, lépten-nyomon cikkeznek róla folyóiratokban, sőt napilapokban is. A Neue Zürcher Zeitungban három hosszabb cikket olvastam róla a közelmúltban. Idők jele. Nem tudom, megírtam-e már, hogy lefordítottam

a Prozess-t, privát passzióból. De, mert most kiárusítással foglalkozom, hát ezt is hajlandó vagyok kiadni a kezemből. Kapjanak rajta." (PIM kézirattár V. 2293/171/1.) Ez a levél, minden vonatkozásban, folytatása a Fejtőhöz írottnak. Lényeges újdonsága, hogy kiderül belőle, a Kafka-könyvet Németh magyarul is publikálni akarta – ha szerződést kapott volna rá Horváthtól, illetve a Tabortól, nyilván ő maga készítette volna el a magyar változatot is. S hogy igen komolyan foglalkoztatta a Kafka-téma, az *oeuvre,* jelzi ajánlata: ő, a mároltholnapra élő, egzisztenciáját apró és bizonytalan honoráriumokra építő író, „privát passzió"-ból, szerződés nélkül lefordította *A per*-t. (Sajnos, Némethnek ez a fordítása, bár a levél szerint már elkészült, soha nem jelent meg, sőt – minden jel szerint – elkallódott.)

Munkarendjét, így a Kafka-könyv írásának ütemét is, mint az előbbi levél sejtetni engedi, nagymértékben befolyásolták kiadói megrendelései: azzal kellett foglalkoznia, ami közeli honoráriumot ígért. Valószínű tehát, hogy ez az élethelyzet szakította félbe vagy legalábbis lassította le a Kafka-könyv írását is. Fejtőhoz írott, 1942. január 21-i levelében pld. arról számol be, hogy új könyv írásába vágott bele: „Elkezdtem írni az Attila-könyvet, melynek egyik célja az is, irodalomtörténetileg értékelni az aktivista mozgalmat, amelyben Attila, mint tudod, a bécsi tartózkodás során, ha csak átmenetileg is, résztvett, s amelyet a maga módján utolsó nagy költeményeivel, a tankölteményekkel kiteljesített." (A levél a címzett tulajdonában van, xeroxmásolatát Agárdi Péternek köszönöm.) S tudjuk, ez a később elkezdett könyv nemcsak elkészült, de Cserépfalvi Imre jóvoltából még a háború idején, 1944-ben meg is jelent, sőt siker lett. Ez azonban, bár megérte megírni, hiszen máig a József Attila-irodalom egyik standard műve, azzal járt, hogy Németh egyéb, gyors pénzt nem ígérő tervei szükségképpen háttérbe szorultak. Ezt a szituációt rögzíti Németh 1942. március 3-i, Horváth Zoltánnak írott, csalódott hangú levele is. Ebben, hallgatólagosan tudomásul véve a magyarországi „megrendelések" elmaradását, van egy keserű, s közvetlenül a Kafka-könyre is vonatkozó megjegyzése: „Hogy miből élünk? Nevetni fog. Írói honoráriumaimból. Egy félévig egy amerikai kiadó előlegezett arra a könyvemre, amit írok neki (Kafkára), aztán mióta kitört a háború, s ez az összeköttetés befagyott, a spanyol kiadó előlegeit csipegetem fel. Voilá! Persze történtek bonyolultabb dolgok is, ezeket majd a visszaemlékezés boldogabb idejében fogom elmesélni, ha ugyan arra sor kerül." (PIM kézirattára V.22931/174/13.) Ez a levélrészlet mindazonáltal más információi miatt is fontos. Kiderül belőle, amit egyébként eddig nem lehetett tudni: a Kafka-könyv eredetileg egy *amerikai kiadó* számára készült, Némethnek szerződése is volt rá, hiszen előleget is kapott a még csak készülő műre. S ennek a ténynek az ismerete azt is föltételezni engedi, hogy a Kafka-könyv eredetileg nyilván angol nyelven jelent volna meg – azaz, a végül megvalósuló francia editió csak jobb híján való, mondhatnánk pótmegoldás volt. (Utólag azt kell mondanunk, az eredeti terv, az angol nyelvű amerikai kiadás lett volna az igazán üdvös, hiszen az jelentősen megnövelte volna a könyv potenciális ismertségét, szakmai sikerét.)

A kedvezőtlen körülmények ellenére azonban Németh Cassis-i elzártságában sem adta föl teljesen tervét. S bár újabb s újabb pénzkereső aktuális munkák késleltették a Kafka-könyv elkészítését, megírásáról nem mondott le. Hogy 1942 és 1944 eleje közt mennyit haladt e munkával, nem tudjuk. De 1944. január 21-én, egy Dormándi Lászlónak írott levelében újra arról tesz említést, hogy dolgozik a könyvön. Jellemző azonban, hogy most is egyéb, aktuális teendők határozták meg életét. Most is arról írt, hogy: „nagyon fontos volna a számomra, ha a lehető leggyorsabban tető alá tudnád hozni az elhelyezések ügyét.

Mellékelve küldöm a M. T. egy minta-fejezetét. Nagyon kérlek, tekints bele s ha jelentkezik a kiadó, olvastasd el vele is. Azt hiszem, ez elegendő lesz ahhoz, hogy kedvet kapjon a könyv kiadásához – amelyet Te különben ismersz és legjobb meggyőződéseddel ajánlhatsz. Mondanom sem kell, mennyire könnyítenének az ebből fakadó előnyök meglehetősen bizonytalan anyagi helyzetünkön és biztonságérzésünkön." (PIM kézirattára V.4766/231/1.) Hogy mi volt ez az M. T. rövidítéssel emlegetett mű, csak sejthető (alighanem a Mária Terézia-könyvről esik itt szó), de jól láthatóan prioritása volt a Kafka-könyvhöz képest. Utóbbiról a levélben, nagyon jellemzően, csak ennyi olvasható: „Én most a Kafka tanulmányon vajúdom. Sajnos, nincsenek eredeti szövegeim; főleg Max Brod életrajzi művét hiányolom. Nincs meg neked véletlenül?" (PIM kézirattára V.4766/231/1.) Ez a némileg enigmatikus szöveghely, bár elbizonytalanítja az értelmezést: mit érthetett Németh „eredeti szövegek"-en? – annyit mindenképpen jelez: Franciaország fölszabadulásának előestéjén a Kafka-könyv írása újra napirenden volt.

5.

A *Kafka ou le mystère juif,* Victor Hintz fordításában végül 1947-ben jelent meg. Legalaposabb ismertetője, Tverdota György úgy véli: „A szövegnek a kor történelmére tett utalásaiból kiderül, hogy a munka monográfiává a háború után kerekedett" (T. Gy.: *Az első magyar Kafka-monográfia.* Im: *A képpupu teve hátán. Németh Andor idézése.* Bp. 2004. 169.). Ez a tézis az eddig mondottak alapján, úgy vélem, több mint kétséges: láthattuk, hogy Németh eleve könyvet akart írni, s e munkájában már igen korán előre is haladt. Abban mégis alighanem igaza van Tverdotának, hogy a szöveg véglegesítése csakugyan a háború után történt meg, s akkor, valószínűleg közvetlenül a megjelenés előtt készült el a francia fordítás is. Az 1940–41-ben elkezdett könyv végső formájának kialakítása természetesen egyben aktualizálás is volt, így, értelemszerűen, a háború utáni állapotok tükre (is) lett. A könyv „késésének" mégsem csak a háborús körülményekben kell keresni az okát. A késésnek minden jel szerint volt egy eminensen szakmai oka is: a Kafka-életmű „egzisztencialista" interpretációja, amely Németh előtt célként már 1936 körül földerengett, megkívánta a szerző exisztenciálfilozófiai tudásának szisztematikus végiggondolását. Az a három (!) nyelvű, 282 oldalas filozófiai kézirat, amelyről először Tverdota György adott hírt *(Németh Andor és a francia egzisztencializmus.* Literatúra, 2001. 2–3. sz.), s amelyet azóta textológiai elemzésnek is alávetettek (Bircsák Anikó: *Egy polifonikus értekezés két szólama,* in: *A képpupu teve hátán.* Bp. 2004. 135–149.), sejtésem szerint a Kafka-könyv filozófiai megalapozásának szándékával készült, s a munka közben fölmerült elméleti kérdések teoretikus tisztázását célozta. Eleve műhelymunkaként, „nyersfogalmazvány"-ként íródott tehát – ez magyarázza a magyar, a francia és a német nyelv „rejtélyes"-nek mutatkozó váltogatását. Tverdota úgy gondolta (s föltevését Bircsák Anikó is elfogadta), hogy ez a filozófiai nyersfogalmazvány „feltehetően a háború alatt, vagy közvetlenül a háború után", azaz 1944–45-ben készült (vö. Bircsák 2004, 146.). Ezt a datálást, bár igencsak fontos lenne, egyelőre magam sem tudom pontosabbá tenni, szűkíteni. Ám a Kafka-könyvvel (s általában: a Kafka-problematikával) való szoros összefüggése szövegszerűen, filológiailag is valószínűsíthető. Bircsák Anikó idéz a kéziratból egy Kierkegaard-ra vonatkozó passzust – két változatban is. Az első, a szereztetés stádiumát még közvetlenül

tükröző verzió ez: „Így lett [Kierkegaard] Isten antiteológusa, *így lett a törvény kapuja előtt álló őrré, aki fenyegetéseivel elriasztja az érkezőt az elől a kapu elől, amely kizárólag az érkezőé, s amelyen át senki más nem juthat be,* [áthúzott szöveg: *csak ő] – de az őr becsukja az orra előtt.*" (Idézi Bircsák 2004, 139.) Ám ez a szöveghely, bár Kierkegaard-t nevezi meg, valójában Kafka-parafrázis. A probléma, amit e szöveg összefoglal, kétségkívül Kafka nevezetes, Németh Andor által is lefordított s a *Zsidó írók* című antológiába beválogatott *A törvény előtt* című parabolájának a tömörítvénye. Azaz, ebben a gondolatmenetben nemcsak a két problematika (a Kafka-próza, illetve az exisztenciálfilozófia) érintkezési pontja érhető tetten, de érzékelhetővé válik a Kafka-parabola gondolati elsőbbsége, filozófiai diskurzust alakító szerepe is. Másképpen szólva: a nyersfogalmazványt a Kafka-parabolából kiindulva koncipiálta meg.

A Kafka-értelmezés megkívánta bölcseletei alapvetés pedig nyilvánvalóan időt s munkát igényelt. Nem hiszem ugyan, hogy Angyalosi Gergely Némethről adott meghatározása („műkedvelő filozófus") pontosan írná le Némethnek a filozófiához való, alapvetően *írói* viszonyát, ám a Kafka-könyvhöz szükséges bölcseleti alapvetés elkészítése, vagy akárcsak kicsit is módszeresebb végiggondolása még az irodalom saját szempontjai megkívánta formában is nagy munka volt. A háborús viszonyokon túl *ez* késleltette a Kafka-könyv megszületését.

S úgy gondolom, a nyersfogalmazvány és a Kafka-könyv helyesen csakis együtt olvasva, szinoptikusan értelmezhető.

6.

Mit jelentett, mit jelenthetett Németh Andor számára a *Kafka ou le mystère juif* megírása? A választ egyik filozófiai töredéke, az Angyalosi Gergely által okkal s joggal előtérbe állított *A szorongó szabadság* adja meg a legtisztábban s legpontosabban. „Minden filozófiai mű – mondja itt Németh – kérdésekre válaszol. Kérdés és válasz túlmegy a szerző személyén. A kérdéseket a tudomány vagy a bölcselet veti fel fejlődésének kritikus pillanataiban. A szerző tolmácsa a válságnak." Majd, kicsit később így folytatja: „Minden filozófiai műnek szabatosan elhatárolható tárgya van. A bölcselkedőnek vele való birkózása tárgyilagos. *Ám terve mögött meghúzódik egy másik, ezúttal teljesen személyes terv; önmaga terve, amelynek szempontjából a könyv tárgya csupán ürügy; önmaga kinyilvánításának, önértéke bizonyításának szükséglete. Vagyis minden filozófiai műben van egy tematizált tárgy, valamint – Sartre kifejezését használva – a személyes hatalomakarás nem-etikus kinyilvánítása.*" (Idézi Angyalosi Gergely: *Az amatőr filozófus. Németh Andor és az egzisztencializmus*. In: *A képpupu teve*. Bp. 2004, 156.) A kurzivált rész az eredetiben franciául van, árulkodva Németh inspirációjának forrásáról. De a kurziválás nemcsak ezért indokolt. Ebben a kiemelt részben ugyanis, akarva, nem akarva, Németh önmagáról is vall, s elárul valamit abból a személyes motivációból, ami intellektuális érdeklődését végső soron mozgatta.

S ez a személyes motívum, úgy vélem, nála ekkor is – a nagy zsidó misztikus megértése révén – az önmegértés és az önmeghatározás igénye volt.